

Urednik
Zoran Hamović

Likovni urednik
Dragana Atanasović

This project was funded by the Office of Public Affairs, United States Embassy Belgrade. The Office of Public Affairs, United States Embassy Belgrade, or the United States Government neither endorses nor takes responsibility for the content of this project.

Izdavanje ove knjige je podržalo Odeljenje za štampu i kulturu Ambasade Sjedinjenih Američkih Država u Beogradu. Podrška ne podrazumeva odgovornost Odeljenja za štampu i kulturu Ambasade kao ni Vlade Sjedinjenih Američkih Država za stavove iznete u sadržaju ove knjige.

Naslov originala:
Andrew Heywood: *Politics*
© Andrew Heywood 1997, 2002
Originally published by Palgrave Macmillan Ltd.

Endru Hejvud

POLITIKA

Preveo s engleskog
Jovan Jovanović

CLIO
2004

2. Vlade, sistemi i režimi

„Najbolja je ona vlada koja uopšte ne vlada.“
Henri Dejvid Toro, *Građanska neposlušnost* (1849)

Vekovima je jedan od glavnih predmeta političke analize bilo klasifikovanje različitih oblika vladavine. Trag ovog procesa može se pratiti sve do četvrtog veka pre nove ere, kad je Aristotel načinio prvi zabeležen pokušaj da opiše tadašnje političke režime, koristeći termine kao što su „demokratija“, „oligarhija“ i „tiranija“, koji su i danas u svakodnevnoj upotrebi. Od osamnaestog veka, vladavine su se sve više delile na monarhije i republike, ili na autokratske i ustavne režime. U dvadesetom veku ove razlike su se još više izoštrile. Podela političkih sistema na „tri sveta“, koja je posebno bila omiljena tokom hladnog rata, dala je sliku svetske politike u kojoj preovlađuje borba između demokratije i totalitarizma. Međutim, u svetlu savremenih događanja, kao što su pad komunizma, uspon Istočne Azije i pojava političkog islama, sve takve podele izgledaju zastarelo. Pa ipak, nije sasvim jasno šta ove promene znače. Neki ih vide kao pokazatelje pobede liberalne demokratije Zapada; drugi ih smatraju dokazom da savremeni svet, politički gledano, postaje sve raznovrsniji i podeljeniji.

Središnja pitanja kojima se bavimo u ovom poglavlju su:

Ključna pitanja

- Koja je razlika između vlasti, političkog sistema i režima?
- Zašto pravimo podele oblika vladavine?
- Na osnovu čega delimo, i treba da delimo, režime?
- Koji su najznačajniji režimi u savremenom svetu?
- Da li je liberalna demokratija Zapada doživela pobedu širom sveta?

Tradicionalni načini klasifikacije

Pre nego što se pozabavimo načinom na koji se klasifikuju različiti sistemi vlasti, potrebno je da se, najpre, zapitamo podelu čega pravimo, a potom, zašto je takva podela napravljena. Pre svega, šta je to „vlast“ i po čemu se ona razlikuje od „političkih sistema“ ili „režima“? Pojam „vlast“ se odnosi na institucionalne procese tokom kojih se donose odluke koje se odnose na veći broj ljudi i koje su obično obavezujuće; različite institucije vlasti prikazane su u Četvrtom delu ove knjige. S druge strane, **politički sistem**, ili režim, širi je pojam, koji obuhvata ne samo mehanizme vlasti i državne institucije već i strukture i procese preko kojih deluju na društvo u celini.

U stvari, politički sistem je podsistem većeg društvenog sistema. „Sistem“ je po tome što postoje međuodnosi u okviru složene celine, a „politički“ po tome što se oni tiču raspodele moći, bogatstva i resursa u društvu. Politički režimi se, tako, podjednako delotvorno mogu odrediti organizacijom privrednog života, kao što su određeni procesima vladanja preko kojih funkcionišu. Režim je,

---

Politički sistem: mreža odnosa preko kojih vlast stvara „outpute“ (usvaja politike), kao odgovor na „inpute“ (zahteve ili podršku) koje „prima“ od javnosti.

---

dakle, „sistem vlasti“ koji opstaje uprkos činjenici da se vlade menjaju. Dok se vlade mogu promeniti na izborima, dinastičkom smenom, državnim udarom (videti str. 714) itd, režimi se mogu promeniti samo spoljnom vojnom intervencijom, ili revolucijom unutar zemlje.

Zašto pravimo klasifikacije političkih sistema

Interesovanje za klasifikaciju političkih sistema proističe iz dva razloga. Pod jedan, klasifikacija je ključni pomagač za *razumevanje* politike i vlasti. Kao i u većini društvenih nauka, razumevanje politike najvećim delom stiče se poređenjem, pogotovo što su eksperimentalne metode uglavnom neprimenljive. Na primer, nije moguće proveriti eksperimentom da li bi, recimo, američka vlada bila manje podložna institucionalnoj **blokadi vlasti** ako bi napustila podelu vlasti (videti str. 585), ili da li bi komunizam opstao u SSSR da su reforme bile sprovedene generaciju ranije. Shodno tome, koristimo se poređenjem da bismo olakšali izučavanje predmeta kojim se bavimo. Isticanjem sličnosti i razlika između onoga što bi inače predstavljalo ogromnu količinu podataka, poređenje nam pomaže da razdvojimo ono što je značajno i smisleno od onoga što nije. Tokom ovog procesa možemo i da razvijamo teorije, pretpostavke i pojmove, i da ih, u izvesnoj meri, isprobamo. Prema rečima Aleksisa de Tokvila (videti str. 414): „Bez mogućnosti da uporedi, um ne zna kako dalje da postupi“. Klasifikovanje sistema vlasti je, tako, samo

sredstvo koje unosi više metodičnosti i sistematičnosti u proces poređenja.

Drugi razlog klasifikovanja je da se, pre analize,

Blokada vlasti: paraliza izazvana institucionalnim rivalitetom u okviru vlasti ili pokušajem da se odgovori na protivrečne zahteve javnosti.

---

olakša proces *evaluacije*. Od Aristotela (videti str. 18), oni koji su pokušavali da tumače političke režime često su podjednako želeli da vlast „poboljšaju“, koliko i da je razumeju. Drugim rečima, opisno razjašnjavanje usko je povezano s normativnim sudovima: pitanja o onome šta *jeste* povezana su sa pitanjima o onome šta bi *trebalo* da bude. U svom krajnjem obliku, ovaj proces može da obuhvati potragu za „idealnim“ sistemom vlasti, pa čak i utopijom, što se može naći u delima kao što su Platono-va (videti str. 31) *Država*, *Utopija* Tomasa Mora ([1516] 1965), i *Polja, fabrike i radionice* Pjotra Kropotkina (1912). U svom skromnijem obliku, ova vrsta klasifikacije omogućava da se daju kvalitativne ocene političkih struktura i oblika vladavine. Na primer, samo nam komparativni pristup omogućava da se bavimo pitanjima kao što su: „treba li pozdraviti i ohrabriti prelazak Rusije i drugih bivših komunističkih zemalja na liberalnu demokratiju?“, „treba li Indija da napusti federalni sistem u korist bilo unitarnog sistema, bilo sistema nezavisnosti regiona?“, i „da li Velika Britanija treba da usvoji ‘pisani’ ustav?“.

Svi načini klasifikacije imaju svoje mane. Pre svega, kao i kod svih analitičkih sredstava, postoji opasnost od pojednostavljanja. Ako klasifikujemo režime pod istim zagla-

---

Pojam

Vladavina

U najširem smislu, vladati znači upravljati nekim ili kontrolisati nekoga. Samim tim, u vlast možemo ubrojati sve one mehanizme kojima se održava utvrđeni poredak, a čije su središnje odlike sposobnost donošenja odluka koje se odnose na veći broj ljudi i veština da se one sprovedu. Tako se oblici vlasti mogu prepoznati u svakoj instituciji društva: porodici, školi, poslu, sindikatima itd. Međutim, termin „vlast“ se, za razliku od termina „upravljanje“, češće koristi da označi propisane i zakonske procese koji se sprovode na državnom nivou u cilju održanja javnog reda i omogućavanja kolektivnih akcija. Dakle, suštinske funkcije vlasti su: donošenje zakona (zakonodavstvo), sprovođenje zakona (izvršavanje) i tumačenje zakona (presuđivanje). U nekim slučajevima se sama politička izvršna vlast označava kao „vlast“, izjednačavajući se sa terminom „administracija“ u predsedničkim sistemima.

---

vljem, ističemo njihove sličnosti, ali postoji opasnost da zanemarimo i prikrijemo njihove razlike. Sličan problem predstavlja mogućnost da previdimo kako neka pojava ima različita značenja u različitim kontekstima. Na primer, u Japanu i širom Istočne Azije, „država“ može da ima drugačiju prirodu i značaj od „države“ kako je opšteprihvaćena u kontekstu Zapada. Tako je komparativna analiza izložena stalnoj opasnosti od **etnocentrizma**. Pod dva, pristrasnost obično narušava proces klasifikacije. Ona se ogleda u težnji da se komunistički i fašistički režimi ocene kao „totalitarni“, što podrazumeva da su se zapadne liberalne demokratije u hladnom ratu borile protiv *istog* neprijatelja kao i u Drugom svetskom ratu. Konačno, svi načini klasifikacije imaju tu manu da su neizbežno povezani sa određenim državama: odnose se prema pojedinačnim državama po sopstvenom nađenju, kao prema jedinstvenim ili nezavisnim pojavama. Iako se za ovakav pristup nikako ne može reći da je nepravilan, u svetlu pojave globalizacije (videti str. 268), danas je opšteprihvaćeno da je nepotpun.

Klasične tipologije

Nesumnjivo je najuticajnija Aristotelova klasifikacija iz četvrtog veka pre nove ere, koja se zasnivala na njegovoj analizi sto pedeset osam tada postojećih grčkih gradova-država. Bio je to dominantan sistem razmišljanja u ovoj oblasti sledećih približno dve i po hiljade godina. Aristotel je smatrao da se vladavine mogu podeliti na osnovu

Etnocentrizam: primena vrednosti i teorija iz sopstvene kulture na druge grupe i narode; etnocentrizam podrazumeva pristrasnost i iskrivljavanje.

dva pitanja: „ko vlada?“, i „ko ima koristi od vladavine?“. On je smatrao da vlast može da bude koncentrisana u rukama jakog pojedinca,

male grupe ili velikog broja ljudi. Međutim, kako god bilo, vlast se može vršiti ili radi sebične koristi vladara, ili radi dobra cele zajednice. Tako je Aristotel identifikovao šest oblika vladavine prikazanih na slici 2.1.

Aristotel je želeo da normativno proceni oblike vlasti da bi odredio „idealni“ poredak. Po njemu su tiranija, oligarhija i demokratija bili izopačeni, odnosno iskvareni oblici vladavine, gde pojedinac, mala grupa ili masa vladaju u svoju korist, pa samim tim, na štetu drugih. Nasuprot tome, trebalo je izabrati monarhiju, aristokratiju ili politeju, jer u tim oblicima vladavine, pojedinac, mala grupa ili masa vladaju u korist svih. Aristotel je proglasio tiraniju za najgori poredak, jer svodi građane na nivo robova. S druge strane, monarhija i aristokratija bile

Pojam

Utopija, utopizam

Utopija (od grčkog *outopia*, „zemlja koja ne postoji“, ili *eutopia*, „dobra zemlja“) doslovno označava idealno ili savršeno društvo. Iako je moguće zamisliti različite vrste utopija, u većini nema oskudice, sukoba, nasilja i tlačanja. Utopizam je jedna vrsta političke teorije koja kritikuje postojeći poredak tako što pravi model idealnog ili savršenog društva koje bi ga moglo zameniti. Dobri primeri za to su anarhizam i marksizam. Utopijske teorije obično se zasnivaju na pretpostavci da postoje neograničene mogućnosti za samorazvoj čoveka. Utopizam je termin koji se obično koristi pejorativno da označi lažan i bajkovit način mišljenja, kao i verovanje u nerealne i nedostižne ciljeve.

		Ko vlada?		
		jedan čovek	nekolicina	većina
Ko ima koristi?	vladari	tiranija	oligarhija	demokratija
	svi	monarhija	aristokratija	politeja

Slika 2.1. Šest oblika vladavine po Aristotelu

su nepraktične, jer su se zasnivale na volji poput božanske, da se dobro zajednice stavi ispred koristi vladara. Politeja (vlast većine u korist svih) prihvaćena je kao najprikladniji poredak. Pa ipak, po tradiciji koja se održala do dvadesetog veka, Aristotel je zamerao vladavini naroda to što bi masama smetalo bogatstvo malog broja ljudi, i što bi isuviše lako pale pod uticaj demagoga. Zato se zalagao za mešoviti poredak koji bi kombinovao i elemente demokratije i aristokratije, i gde bi vlast bila prepuštena „srednjoj klasi“, onima koji nisu ni bogati ni siromašni.

Aristotelovski sistem kasnije su razvili mislioci kao što su Tomas Hobs (videti str. 564) i Žan Bodin (1530–1596). Poseban predmet njihovog interesovanja bilo je pitanje suvereniteta (videti str. 250), kao osnove svakog stabilnog političkog režima. Suverenitet je određen kao „najviša i večita“ vlast, vlast koja sama po sebi može da jemči mirnu vladavinu. Bodinova knjiga *Šest knjiga o državi* ([1576] 1962) dala je široku lepezu izvora suvereniteta, kako u savremenim, tako i u klasičnim političkim režimima. Zaključio je da je od svih režima najlakše odbraniti apsolutizam, jer je na vlasti vladar koji donosi zakone a nije dužan da ih poštuje. Osnovna vrednost predavanja vlasti u ruke pojedinca je da bi ona onda bila nedeljiva: suverenitet bi imao jedan glas, koji bi imao poslednju reč. Bodin je ipak smatrao da su apsolutni monarsi ograničeni višim zakonima, a to su božja volja i prirodno pravo. S druge strane, Hobs je u *Levijatanu* ([1651] 1968) opisao suverenitet kao monopol prinudne vlasti, sugerišući da suveren nema nikakvih ograničenja.

Kasnije su ove stavove revidirali rani liberali kao što su Džon Lok (videti str. 91) i Monteskje (videti str. 580), koji se zalagao za ustavnu vlast. Lok je u *Dve rasprave o vladi* ([1690] 1965) branio tezu da suverenitet pripada narodu, a ne monarhu, i zalagao se za sistem ograničene vlasti koji treba da omo-

---

Demagog: politički vođa koji kontroliše mase tako što izaziva histerično oduševljenje.

---

gući zaštitu prirodnih prava, i to pre svega prava na život, slobodu i vlasništvo. U svom epskom delu *Duh zakona* ([1734] 1949), Monteskje je pokušao da napravi „naučnu“ studiju ljudskog društva, zamišljenu da otkrije ustavne okolnosti koje bi najbolje zaštitile slobode pojedinca. Kao oštar kritičar apsolutizma i poštovalac engleske parlamentarne tradicije, on je predložio sistem kontrole i ravnoteže „podelom vlasti“ između izvršnih, zakonodavnih i sudskih institucija. Ovo načelo uključeno je u američki ustav (1787), da bi kasnije postalo jedna od najznačajnijih osobina liberalne demokratske vladavine.

Razvojem savremenih ustavnih sistema, od kraja osamnaestog veka, sve se više prevazilazi „klasična“ klasifikacija režima, proistekla iz Aristotelovih dela. Ustavni **republikanizam**, ustanovljen u SAD posle Američkog rata za nezavisnost od 1775. do 1783, demokratski radikalizam, nastao u Francuskoj, u revoluciji 1789, i oblik parlamentarne vlasti koji je postepeno nastajao u Velikoj Britaniji, stvorili su, svaki na svoj način, političku stvarnost koja je znatno složenija nego što su to rani mislioci mogli da predvide. Samim tim, tradicionalni načini klasifikacije su zamenjeni novim, gde se sve veći naglasak stavlja na ustavne i zakonske odlike političke

---

Pojam

Apsolutizam

Apsolutizam je teorija ili praksa apsolutne vlasti, koja se najčešće dovodi u vezu sa apsolutističkom monarhijom (videti str. 632). Vlast je „apsolutna“ jer ima neograničenu moć: vlada ne može biti ograničena telom izvan nje same. Pa ipak, načelo apsolutizma leži u polaganju prava na neograničenu vlast (kao što je to božansko pravo), a ne u vršenju neprikosnovene vlasti. Racionalističke teorije apsolutne vlasti uglavnom zastupaju stav da samo apsolutna vlast može da jemči red i društvenu stabilnost. Apsolutizam, ipak, treba razlikovati od autokratije i diktature (videti str. 701). Pošto je utemeljen na načelnoj postavci, bilo verskoj ili racionalnoj, apsolutizam daje vlasti proizvoljnu i neograničenu moć.

Republikanizam: načelo po kojem politička vlast proizlazi iz pristanka naroda; odbacivanje monarhističkih i dinastičkih principa.

---

vlasti. Na mnogo načina ova klasifikacija predstavlja nadgradnju Monteskejevog dela, jer je posebna pažnja posvećena odnosima između različitih grana vlasti. Tako se monarhije razlikuju od republika, parlamentarni sistemi (videti str. 581–585) od predsedničkih (videti str. 584–587), a unitarni od federalnih (videti str. 309–318).

Tipologija „tri sveta“

U dvadesetom veku, istorijski događaji ponovo su promenili osnovu političke klasifikacije. Pojava novih oblika autoritarizma (videti str. 76) u periodu između dva rata, pogotovo u staljinističkoj Rusiji, fašističkoj Italiji i nacističkoj Nemačkoj, potkrepila je stav da je svet podeljen na dve vrste režima: demokratske i totalitarne. Pokušaji da se napravi podela režima, tokom većeg dela pedesetih i šezdesetih godina dvadesetog veka, bili su obeleženi izrazitom suprotstavljenosti demokratije i totalitarizma, uprkos tome što su fašistički i nacistički režimi doživeli poraz na kraju Drugog svetskog rata. Pa ipak, rasla je svest o tome da je ovakav pristup uslovljen neprijateljstvima hladnog rata i da se može tumačiti kao njegova svojevrsna ideologija, što je podstaklo potragu za neutralnijom i ideološki nepristrasnom klasifikacijom. To je povećalo popularnost pristupa zasnovanog na podeli na „tri sveta“ – verovanju da se politički svet može podeliti na tri posebna bloka:

- kapitalistički – „prvi svet“;
- komunistički – „drugi svet“;
- zemlje u razvoju, ili „treći svet“.

Podela na tri sveta imala je privrednu, ideološku, političku i stratešku dimenziju. Režimi industrijalizovanog Zapada bili su „prvi“ po ekonomskim pokazateljima, po tome što

je njihovo stanovništvo uživalo najviši stepen masovnog bogatstva. Godine 1983, ove zemlje su proizvele šezdeset tri odsto svetskog **bruto domaćeg proizvoda**, sa samo petnaest odsto svetskog stanovništva (Svetska banka, 1985). Komunistički režimi bili su „drugi“ po tome što su najvećim delom bili industrijalizovani i sposobni da zadovolje osnovne materijalne potrebe stanovništva. Ove zemlje su proizvele devetnaest odsto svetskog bruto domaćeg proizvoda, sa trideset tri odsto svetskog stanovništva. Manje razvijene zemlje Afrike, Azije i Latinske Amerike bile su „treće“, po tome što su sve bile privredno zavisne, a često su bile pogođene raširenim siromaštvom. One su proizvodile osamnaest odsto svetskog bruto domaćeg proizvoda, sa pedeset i dva odsto učešća u svetskom stanovništvu.

Zemlje prvog i drugog sveta bile su podeljene i na osnovu oštrog ideološkog suparništva. Prvi svet privržen je „kapitalističkim“ načelima, kao što su vrednost privatnog preduzetništva, materijalnih podsticaja i slobod-

---

Pojam

Totalitarizam

Totalitarizam je sveobuhvatan sistem političke vlasti koji se obično uspostavlja širokom ideološkom manipulacijom i otvorenim terorom i nasiljem. Totalitarizam se i od autokratije, i od autoritarizma, razlikuje po tome što kroz politizaciju svakog aspekta društvenog i ličnog života traži „potpunu moc“. Autokratski i autoritarni režimi imaju, ipak, skromniji cilj – da ostvare monopol u političkoj moći, obično odstranjivanjem masa iz političkog života. Totalitarizam, dakle, podrazumeva potpuno ukidanje **civilnog društva**: ukidanje „privatnog“. Totalitarni režimi se ponekad prepoznaju po „sindromu šest tačaka“ (Friedrich and Brzezinski, 1963):

- zvanična ideologija;
- jednopartijska država, obično predvođena svemoćnim vođom;
- policijski sistem terora;
- monopol nad sredstvima masovne komunikacije;
- monopol nad sredstvima ratovanja;
- državna kontrola svih oblika privrednog života.

Civilno društvo: oblast nezavisnih grupa i udruženja; privatna oblast života, nezavisna od javne vlasti (videti str. 21).

Bruto domaći proizvod: ukupna novčana vrednost sve finalne robe i usluga proizvedenih u nekoj privredi za godinu dana.

Liberalna demokratija

Liberalna demokratija je oblik demokratske vladavine koji održava ravnotežu između načela ograničene vlasti i ideala narodnog pristanka. Njene liberalne osobine se ogledaju u mreži unutrašnjih i spoljašnjih kontrola vlasti, stvorenih tako da garantuju slobodu i omogućue građanima da se zaštite od države. Njen demokratski karakter se zasniva na sistemu redovnih i takmičarskih izbora, zasnovanih na opštem pravu glasa i političkoj jednakosti (videti str. 135). Iako se može koristiti da opiše političko načelo, pojam „liberalna demokratija“ češće se upotrebljava za opisivanje određene vrste režima. Najznačajnije osobine koje određuju ovu vrstu režima su:

- ustavna vlast koja se zasniva na formalnim, obično zakonski propisanim pravilima;
  - zajemčene građanske slobode i prava pojedinca;
  - podela vlasti i sistem kontrole i ravnoteže;
  - redovni izbori koji poštuju načelo „jedan čovek – jedan glas (jedan glas vredi kao jedan)“;
  - suparništvo stranaka i politički pluralizam;
  - nezavisnost organizovanih grupa i interesa od vlasti;
  - privreda zasnovana na privatnom preduzetništvu, organizovana na tržišnim principima.
-

nog tržišta; drugi svet bio je privržen „komunističkim“ vrednostima, kao što su društvena jednakost, zajednički poduhvati i potreba za centralnim planiranjem. Takve ideološke razlike imale su jasne političke pojavne oblike. Režimi prvog sveta praktikovali su liberalno-demokratsku politiku, zasnovanu na konkurentnoj borbi za vlast u vreme izbora. Režimi drugog sveta bili su jednopartijske države kojima su „vladale“ komunističke partije. Režimi trećeg sveta su po pravilu bili autoritarni i njima su vladali tradicionalni monarsi, diktatori ili, prosto, vojska. U osnovi podele na tri sveta nalazio se dvopolarni svetski poredak, u kome se Zapad pod dominacijom SAD suprotstavljao Istoku kojim je upravljao SSSR. Ovakav poredak održavan je zahvaljujući nastanku dva suparnička vojna bloka NATO i Varšavskog pakta. Često se ova geopolitička borba vodila u „nesvrstanom“ trećem svetu, što je umnogome doprinelo njegovoj kontinuiranoj političkoj i ekonomskoj potčinjenosti.

Međutim, od 1970. ovakva podela bila je sve manje održiva. Novi obrasci privrednog razvoja obezbedili su materijalno bogatstvo nekim delovima trećeg sveta, pre svega zemljama Bliskog istoka bogatim naftom, i novoindustrijalizovanim zemljama Istočne Azije, Jugoistočne Azije i, u izvesnoj meri, Latinske Amerike. Nasuprot njima, nemaština se, ako ništa drugo, još dublje ukorenila u delovima podsaharske Afrike, što sada predstavlja svojevrsni „četvrti svet“. Povrh toga, zbog napretka demokratije (videti str. 160) u Aziji, Latinskoj Americi i Africi, pogotovo tokom osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog veka, neki režimi trećeg sveta prestali su da budu autoritarni. I zaista, fraza „treći svet“ se široko izbegava kao ponižavajuća, jer podrazumeva ukorenjenu uskraćenost tih zemalja. Obično se radije koristi pojam „zemlje u razvoju“.

Međutim, najteži udarac modelu tri sveta nesumnjivo su nanele revolucije u Istočnoj Evropi 1989–1991. One su dovele do pada tvrdokornih komunističkih režima u SSSR i drugim zemljama, i otpočele proces političke liberalizacije i reforme tržišta. Fransis Fukujama je otišao čak tako daleko da je proglasio ove događaje za „kraj istorije“ (Fukuyama, 1989). Pod ovim je podrazumevao da je ideološka rasprava praktično okončana svetskim trijumfom zapadne liberalne demokratije. Prosto rečeno, režimi drugog i trećeg sveta propadali su kao posledica uviđanja da samo kapitalistički, prvi svet, pruža mogućnost privrednog napretka i političke stabilnosti.

Režimi savremenog sveta

Od kraja osamdesetih godina dvadesetog veka, pitanje podele režima nalazilo se u procepu. Starije kategorije, a pogotovo podela na „tri sveta“, bile su svakako prevaziđene, ali politički obrisi novog sveta još nisu bili određeni.

Fransis Fukujama (rođen 1952)

Američki društveni analitičar i politički komentator. Fukujama je rođen u Čikagu, SAD, kao sin protestantskog propovednika. Pre nego što je postao savetnik u Rand korporaciji, bio je član Grupe za političko planiranje pri američkom Stejt departmentu. Zakleti republikanac, Fukujama je postao međunarodno poznat zahvaljujući svom članku „Kraj istorije?“ (1989), koji je kasnije razvio u knjigu *Kraj istorije i poslednji čovek* (1992). U njoj tvrdi da je istorija ideja okončana priznavanjem liberalne demokratije kao „krajnjeg oblika vladavine čoveka“. U knjigama *Poverenje* (1996) i *Veliki raskid* (1999), Fukujama razmatra odnos između privrednog razvoja i društvenog jedinstva. Njegove ideje izvršile su značajan uticaj na novu desnicu.

Štaviše, priča o „kraju istorije“ bila je privlačna samo za kratko, nošena na talasu demokratskih promena krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka, a posebno je crpla snagu iz pada komunizma. Na neki način, ovaj trijumfalizam liberalne demokratije pokazao je istrajnost zapadnocentričnog pogleda na svet, a možda je čak predstavljao zaostatak iz vremena hladnog rata. Slika sveta „liberalnih demokratija“ podrazumeva nadmoć posebnog zapadnog modela razvoja, zasnovanog, moglo bi se reći, isključivo na primeru SAD. Prema ovom modelu, vrednosti kao što su individualizam, ljudska prava i pravo na izbor, univerzalno su primenljive. Ovo je dovelo do toga da zapadne demokratije nisu, na primer, bile u stanju da prepoznaju značaj islamskih i konfučijanskih političkih oblika, koje su obično odbacivali kao prosta odstupanja, ili jednostavno kao dokaz da postoji otpor prema inače neospornom napretku liberalne demokratije.

Međutim, jedna od prepreka utvrđivanju novog sistema klasifikacije je što ne postoji saglasnost o kriterijumima

na kojima bi se taj sistem zasnivao. Nijedan sistem ne počiva na jednom opštevažećem činiocu. Pa ipak, određeni sistemi teže da u prvi plan istaknu različite grupe kriterijuma. Među najčešće korišćenim merilima nalaze se:

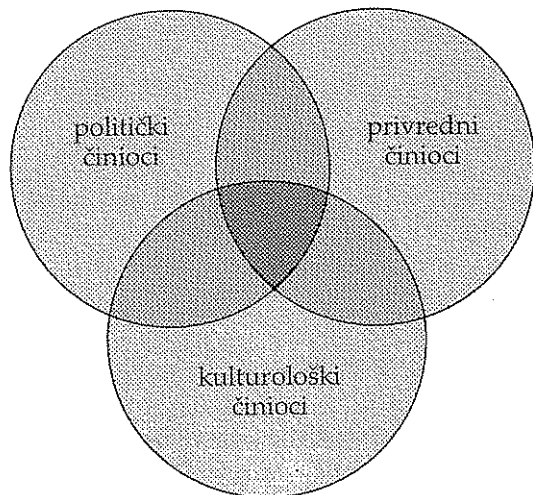
- Ko vlada? Da li je učešće u političkom životu ograničeno na elitnu ili povlašćenu grupu, ili podrazumeva učešće celokupnog stanovništva?
- Kako se obezbeđuje poslušnost? Da li se narod pokorava vlasti pretnjom silom ili pregovorima i kompromisima?...
- Da li je vlast centralizovana ili podeljena? Kakve vrste kontrole i ravnoteže postoje u političkom sistemu?
- Kako se vlast stiče i prenosi? Da li je režim otvoren i takmičarski ili monolitan?
- Kakva ravnoteža postoji između države i pojedinca? Kakva je podela prava i odgovornosti između vlasti i građana?
- Koji je stepen materijalnog razvoja? Koliko je društvo materijalno bogato i koliko je bogatstvo ravnomerno podeljeno?
- Kako je organizovan privredni život? Da li je privreda usmerena na tržište ili na planiranje i koja je uloga vlasti u privredi?
- Koliko je režim stabilan? Da li je režim dugog veka i da li ima sposobnost da izađe na kraj s novim zahtevima i izazovima?

Pod uticajem „klasičnih“ tipologija u devetnaestom i početkom dvadesetog veka prihvaćen je *ustavno-institucionalni* pristup klasifikaciji vlasti. Njime se, na primer, ističu razlike između kodifikovanih i nekodifikovanih ustava, parlamentarnih i predsedničkih sistema i federalnih i unitarnih sistema. Međutim, *strukturno-funkcionalni* pristup razvio se iz systemske teorije, koja je postala sve uticajnija tokom pedesetih i šezdesetih godina dvadesetog veka. On se manje bavio odnosima među institucijama, a

više načinom na koji politički sistemi rade u praksi, posebno kako „inpute“ pretvaraju u „outpute“. Prilaz zasnovan na „tri sveta“ bio je *ekonomsko-ideološki* po usmerenju, jer se posebno bavio stepenom materijalnog razvoja sistema i njegovim širim ideološkim usmerenjem. Međutim, pristup usvojen u ovoj knjizi se po nečemu razlikuje od sva tri prethodno navedena. U njemu je pokušano da se uzmu u obzir tri ključne odlike svakog režima: politički, privredni i kulturološki činiooci. On podrazumeva da režime ne odlikuju toliko pojedinačni politički, privredni ili kulturološki činiooci, koliko način na koji se oni međusobno povezuju u praksi (videti sliku 2.2).

Značaj ovog pristupa je u tome što se njime ističe stepen razlike u funkcionisanju formalnih političkih i privrednih odnosa u zavisnosti od kulturne sredine. Na primer, višestranački izbori i tržišna privreda mogu imati veoma različito značenje za zapadna liberalna društva i za društva koja to nisu. Imajući u vidu značajne i duboke političke promene na kraju dvadesetog veka, međutim,

Slika 2.2. Ključne odlike režima

bilo bi naivno smatrati da je bilo koja klasifikacija trajna. I zaista, režimi su po prirodi promenljivi, a teoretičari pokušavaju da prate političku stvarnost koja se stalno menja. Pa ipak, u savremenom svetu može se prepoznati pet vrsta režima:

- zapadne poliarhije;
- nove demokratije;
- istočnoazijski režimi;
- islamski režimi;
- vojni režimi.

Zapadne poliarhije

Opšte uzev, zapadne poliarhije su ekvivalentne režimima koji su određeni kao „liberalne demokratije“, ili jednostavno kao „demokratije“. Stoga njihovo jezgro čine Severna Amerika, Zapadna Evropa i Australoazija. Prema Hantingtonu (videti str. 282) takvi režimi su proizvod prva dva „talasa“ demokratizacije: prvi se desio između 1828. i 1926, i obuhvatio zemlje kao što su SAD, Francuska i Velika Britanija; drugi talas se odigrao između 1943. i 1962, i zahvatio Zapadnu Nemačku, Italiju, Japan i Indiju. Iako su se poliarhije najvećim delom postepeno razvijale čineći korake ka demokratizaciji i **liberalizaciji**, iz dva razloga bolje je koristiti izraz „poliarhija“ nego „liberalna demokratija“. Pod jedan, pod liberalnom demokratijom ponekad se misli na politički ideal, što ima šire normativno značenje. Pod dva, korišćenje pojma „poliarhija“ potvrđuje da ovi režimi u mnogo čemu značajnom ne uspeavaju da dostignu demokratiju.

Liberalizacija: uvođenje unutrašnjih i spoljašnjih kontrola vlasti i/ili pomeranje ka privatnom preduzetništvu i tržištu.

Pojam

Poliarhija

Poliarhija (doslovno „vladavina mnogih“) uglavnom se odnosi na ustanove i političke procese savremene predstavničke demokratije. Kao tip režima, poliarhija se razlikuje od svih nedemokratskih sistema i od malih demokratija zasnovanih na klasičnom, odnosno atinskom obrascu direktnog učestvovanja. Poliarhija se može smatrati kao grubo približavanje demokratiji, po tome što deluje kroz ustanove koje primoravaju vladare da uzmu u obzir interese i želje izbornog tela. Osnovne odlike poliarhije su (Dahl, 1989: 211):

- vlast je u rukama izabranih zvaničnika;
- izbori su slobodni i poštenu;
- praktično sva odrasla lica imaju pravo glasa;
- ne postoje ograničenja na pravo kandidature za neki položaj;
- postoji sloboda izražavanja i pravo da se kritikuje i protestuje;
- građani imaju pristup različitim izvorima informacija;
- grupe i udruženja su bar u nekoj meri nezavisni od vlasti.

sredstvo kojim narod može da kontroliše i, ako je neophodno, zameni svoje vladare. U tom smislu, velika je sličnost između poliarhije i oblika demokratskog elitizma koji je opisao Jozef Šumpeter (videti str. 432) u knjizi *Kapitalizam, socijalizam i demokratija* (1942). I Lindblom (1977) i Dal (1985) ipak su priznali uticaj nesrazmerno velike moći naj-

Termin „poliarhija“ za opisivanje oblika vladavine prvi su upotrebili Dal (str. 274) i Lindblom u knjizi *Politika, ekonomija i blagostanje* (1953), da bi o njoj bilo više reči u Dalovoj knjizi *Poliarhija: participacija i opozicija* (1971). Po ovim autorima, režime zasnovane na poliarhiji odlikuju dve opšte osobine. Prvo, postoji visok stepen tolerancije prema opoziciji, koja je u najmanju ruku u stanju da kontroliše sklonosti vlasti ka samovolji. U praksi je ovo zajamčeno takmičarskim partijskim sistemom, ustavno/institucionalno garantovanim i zaštićenim građanskim slobodama, i snažnim i zdravim civilnim društvom. Druga odlika poliarhije jeste stvaranje dovoljno širokih mogućnosti za učestvovanje u politici kako bi se obezbedio stabilan nivo zainteresovanosti naroda. Ovde je presudan činilac postojanje redovnih i takmičarskih izbora koji deluju kao

većih korporacija na poliarhije. Zbog toga su ponekad radije koristili izraz „izobličena poliarhija“.

Ovako određen, pojam „poliarhija“ može se koristiti da označi sve veći broj režima širom sveta. Sve države s višestranačkim izborima imaju odlike poliarhijskog uređenja. Međutim, zapadne poliarhije su jedinstvene i posebne. Njih obeležavaju ne samo predstavnička demokratija i kapitalistička organizacija privrede nego i kulturološko i ideološko usmerenje koje je najvećim delom proizvod zapadnog liberalizma. Najpresudniji činilac ovog nasleđa je liberalni individualizam koji je opšteprihvaćen. Individualizam (videti str. 363), koji se često smatra najizrazitijom crtom zapadnog sistema vrednosti, naglašava jedinstvenost svakog pojedinca i ističe potrebu da društvo bude organizovano tako da najbolje zadovolji potrebe i zanimanja pojedinaca od kojih je sastavljeno. Politička kultura zapadnih poliarhija je na mnogo načina pod uticajem liberalnog individualizma. Na primer, on stvara povećanu osetljivost na pitanje prava pojedinaca (koja su možda postavljena iznad obaveza), opšte shvatanje da su izbor i konkurencija (i u političkom, i u privrednom životu) zdrave pojave, kao i sklonost da se od vlasti strahuje i država u najmanju ruku smatra potencijalnom pretnjom slobodi.

Sve zapadne poliarhije nisu iste. Neke od njih naginju centralizaciji i vlasti većine, a druge podeljenosti i pluralizmu. Lijphart (1990, 1999) ističe ovu činjenicu tako što pravi razliku između demokratije „većine“ (većinska demokratija) i demokratije „konsenzusa“ (konsenzualna demokratija). Demokratija većine organizovana je oko parlamenta po takozvanom **vestminsterskom modelu**. Najbolji primer za to je sistem Velike Britanije, ali je model prihvaćen, u većoj ili manjoj meri, i na Novom Zelandu, u Australiji, Kanadi, Izraelu i Indiji. Većinske tendencije vezuju se za neke, ili sve, od ovih odlika:

Vestminsterski model: sistem vlasti u kojem izvršna vlast proističe iz skupštine ili parlamenta, i kojima je ona (u teoriji) odgovorna.

- jednopartijska vlada;
- ne postoji podela vlasti između izvršne i zakonodavne;
- skupština je ili jednodoma ili slabo dvodoma;
- dvostranački sistem;
- jednokružni sistem relativne većine ili izborni sistem „prvi uzima sve“ (videti str. 438–439);
- unitarna i centralizovana vlast;
- nekodifikovan ustav i suverena skupština.

Nasuprot vestminsterskom modelu, druge zapadne poliarhije odlikuje podela vlasti kroz sistem vlasti i stranački sistem. Američki model pluralističke demokratije se velikim delom zasniva na institucionalnoj podeli koja je osigurana odredbama samog ustava. Na drugim mestima, posebno u kontinentalnoj Evropi, partijski sistem i sklonost ka pregovorima i deljenju vlasti nalaze se u temeljima konsenzusa. U državama kao što su Belgija, Austrija i Švajcarska, razvijen je sistem **konsocijalne demokratije**, koji je posebno pogodan za društva koja su ozbiljno podeljena religioznim, ideološkim, regionalnim, kulturološkim i drugim razlikama. Naginjanje konsenzusu i pluralizmu često se dovodi u vezu sa sledećim odlikama:

- koaliciona vlada (videti str. 493);
- podela vlasti između izvršne i zakonodavne;
- delotvorni dvodomi sistem;
- višestranački sistem;
- proporcionalno predstavljanje (videti str. 437);
- federalizam ili devolucija;
- kodifikovan ustav i povelja o pravima.*

Naravno, na drugom nivou, svaka poliarhija, pa i svaki režim je jedinstven, samim tim i izuzetan. **Posebnost** SAD, na primer, često se vezuje za to što nisu imale feudalnu pro-

* Bill of rights (prim. prev.).

šlost, već iskustvo naseljavanja i širenja novih granica. Ovim se može objasniti izrazito individualistička politička kultura SAD, koje jedine među zapadnim poliarhijama nemaju bilo kakvu socijalističku stranku ili pokret. SAD imaju i najreligiozniji od zapadnih političkih sistema, i jedini u kojem se hrišćanski fundamentalizam razvio u značajnu političku snagu.

Indija predstavlja još veći problem. Ona svakako nije deo Zapada u kulturnom, filozofskom i verskom smislu. Za razliku od „razvijenih“ poliarhija Evrope i Severne Amerike, najvećim delom ima seosko stanovništvo i nivo pismenosti od jedva pedeset odsto. Bez obzira na to, Indija kao poliarhija postoji još od sticanja nezavisnosti 1947, čak nadživivši i „vanredno stanje“ Indire Gandi s kraja sedamdesetih godina. Politička stabilnost Indije nesumnjivo je uspostavljena zahvaljujući privlačnosti Kongresne stranke za sve kaste i mističnosti dinastije Nehru–Gandi. Međutim, slabljenje stranke i kraj dinastije možda su uspeali da Indiju devedesetih godina dvadesetog veka pretvore u nešto nalik konsocijalnoj demokratiji.

Pojam

Zapad

Pojam „Zapad“ ima dva značenja koja se preklapaju. U opštem smislu, on se odnosi na kulturno i filozofsko evropsko nasleđe, koje je migracijama i kolonijalizmom često prenošeno na nova tla. Koreni ovog nasleđa leže u judeo-hrišćanskoj veri i učenju klasične Grčke i Rima, oblikovanim u savremenom razdoblju idejama i vrednostima liberalizma. Pojam „Istok“ odnosi se na Aziju u celini, a posebno na Orijent. U užem smislu, omiljenom tokom hladnog rata, pod „Zapadom“ se mislilo na kapitalistički blok, na čelu sa SAD, nasuprot SSSR, koji je dominirao Istokom. Iako Istočna Evropa više ne pripada Istoku, oduvek je bilo nejasno da li Rusija pripada Zapadu u širem smislu.

Konsocijalna demokratija: oblik demokratije koji deluje kroz podelu vlasti i tesne veze velikog broja stranaka i političkih formacija.

Posebnost: odlike političkog sistema jedinstvene ili posebne za taj sistem, koje, zbog toga, ograničavaju primenu širih kategorija.

Po Hantingtonu (1991), treći talas demokratizacije počeo je 1974. Obeležen je rušenjem desničarskih diktatura u Grčkoj, Portugalu i Španiji, povlačenjem generala u Južnoj Americi i, što je najznačajnije, padom komunizma. Pad komunizma u istočnoevropskim revolucijama 1989–1991. omogućio je proces demokratizacije koji se u velikoj meri zasnivao na liberalnom obrascu Zapada. Središnje odlike ovog procesa bile su prihvatanje višestranačkih izbora i uvođenje na tržištu zasnovanih privrednih reformi. U tom smislu, može se reći da većina bivših komunističkih zemalja (neki će reći sve) prolazi kroz tranziciju koja će ih na kraju potpuno izjednačiti sa zapadnim poliarhijama. Ali, bar za sada, postoji razlog zašto ih tretiramo kao posebne sisteme. Pod jedan, njihovo komunističko nasleđe ne može se otpisati preko noći, pogotovo ako je, kao što je to slučaj u Rusiji, komunizam trajao preko sedamdeset godina. Pod dva, sama tranzicija oslobodila je snage i izazvala probleme potpuno različite od onih s kojima se suočavaju zapadne poliarhije. Zbog toga ih je možda bolje klasifikovati kao **nove demokratije ili poludemokratije**.

Jedna od odlika postkomunističkih režima je potreba da se izađe na kraj s političko-kulturološkim posledicama komunističke vlasti, a posebno s posledicama staljinističkog totalitarizma. Nemilosrdna cenzura i gušenje opozicije, koji su ležali u osnovama monopola vlasti komunističkih parti-

ja, onemogućavali su uspešan razvoj građanske kulture koja naglašava participaciju, pregovore i konsenzus. Ovo je u Rusiji prouzrokovalo slab i podeljen stranački sistem koji, izgleda, nije u stanju da izrazi i okupi najbitnije interese ruskog društva.

Nove demokratije: režimi u kojima proces demokratske konsolidacije nije okončan; demokratija još nije „jedina zabava u gradu“ (Przeworski, 1991).

Poludemokratije: režim u kojem demokratske i autoritarne odlike stabilno uporedno deluju.

Kao posledica toga, komunističke partije ili bivše komunističke partije često su i dalje predstavljale tačku stabilnosti. Na primer, u Rumuniji i Bugarskoj ustanove komunističke prošlosti preživele su u postkomunističkom dobu, a u državama kao što su Mađarska, Poljska i Rusija, komunističke partije su se na izborima vratile u politički život, prihvativši, iako sa različitim stepenom ubeđenja, načela socijalne demokratije.

Druga grupa problema proizlazi iz procesa privredne tranzicije. Tranzicija od centralnog planiranja do lesefer kapitalizma po načelu „šok terapije“, za koju se zalaže Međunarodni monetarni fond, izazvala je veliku nesigurnost zbog porasta nezaposlenosti i inflacije, a znatno je uvećala i društvenu nejednakost. Još od burnih dana početka devedesetih godina, tempo privredne liberalizacije ponekad je značajno usporen kao posledica otpora tržišnim reformama, što se često izražavalo kroz rastuću podršku komunističkim i nacionalističkim strankama. Poslednja grupa problema posledica je slabosti

Komunizam

Komunizam je, jednostavno rečeno, kolektivna organizacija društvenog života zasnovana na kolektivnom vlasništvu. Kao teorijski ideal, najčešće se dovodi u vezu sa Markovim delima, za koga je komunizam značio besklasno društvo u kome je vlasništvo zajedničko, proizvodnja prilagođena ljudskim potrebama, a država „odumrla“, čime je omogućen prirodan sklad i samoostvarenje. Pojam se takođe koristi da označi društva zasnovana na Markovim načelima, koja su suštinski preuzeli lenjinizam i staljinizam. Ključne odlike „pravog“ komunizma kao režima su:

- marksizam-lenjinizam kao „zvanična“ ideologija;
  - komunistička partija, organizovana po načelima „demokratskog centralizma“, uživa monopol političke vlasti;
  - komunistička partija „vlada“ tako što dominira državnom mašinerijom, stvarajući spojeni državno-partijski aparat;
  - komunistička partija igra „vodeću i usmeravajuću ulogu“ u društvu, kontrolišući sve ustanove, uključujući ustanove privrede, obrazovanja, kulture i razonode;
  - privredni život zasniva se na državnoj kolektivizaciji, a organizovan je preko centralizovanog sistema planiranja (videti str. 356).
-

državne vlasti, pogotovo kad se država suočava sa centrifugalnim silama, koje su uspešno bile potisnute u doba komunizma. Ovo se najbolje pokazalo na ponovnoj pojavi etničkih i nacionalnih tenzija. Pad komunizma u SSSR bio je praćen raspadom stare sovjetske imperije i nastankom petnaest novih nezavisnih država, od kojih je nekoliko (uključujući Rusiju) nastavilo da bude potresano etničkim sukobima. Obrazovanjem Češke Republike i Slovačke, Čehoslovačka je 1992. prestala da postoji. Etnički sukobi bili su najdramatičniji u Jugoslaviji, gde su doveli do totalnog rata između Srbije i Hrvatske 1991, i građanskog rata u Bosni od 1992. do 1996. godine.

Mogu se odrediti i važne razlike među postkomunističkim državama. Najznačajnija od njih je razlika između industrijski razvijenijih i ozapadnjenih zemalja „centralne“ Evrope, kao što su Češka Republika, Mađarska i Poljska, i zaostalijih, „istočnih“ država kao što su Rumunija, Bugarska i, po nekim stvarima, Rusija. U prvoj grupi, reforma tržišta sprovedena je brzo i srazmerno bez problema; u drugoj, bila je sprovedena ili preko volje i nepotpuno, ili je izazvala ozbiljne političke napetosti. Prva grupa je voljna i da uđe u Evropsku uniju čim joj se ukaže prilika, pod uslovom da obezbedi dalje dokaze o učvršćenju demokratije. Postoji i podela na države kojima je komunizam „nametnula“ sovjetska Crvena armija na kraju Drugog svetskog rata, i one koje su nekada bile u sastavu SSSR. S izuzetkom baltičkih država (Estonija, Letonija i Litvanija), bivše sovjetske republike odlikuje i to što su duže bile pod komunističkom vlašću i što su bile deo ruskog carstva u vreme carizma, kao i u vreme Sovjetskog Saveza. Postoji, naravno, valjan argument i za posebnost Rusije. On bi mogao da se temelji na carskoj prošlosti i sklonosti ruskog nacionalizma da uzme autoritaran i ekspanzionistički oblik, ili na činjenici da je Rusija, od vremena Petra Velikog, podeljena na dva suprotstavljena identiteta, zapadni i slovenski, pa je zato nesigurna i u svoje kulturno nasleđe, i u svoju političku sudbinu.

Uspon Istočne Azije krajem dvadesetog veka mogao bi se pokazati kao istorijski događaj značajniji čak i od pada komunizma. Bez sumnje, u ovom razdoblju je ravnoteža svetske privrede vidno prebačena sa Zapada na Istok. U poslednjih dvadeset godina dvadesetog veka, stepen privrednog razvoja na zapadnom obodu pacifičkog basena bio je dva, odnosno četiri puta veći nego u „razvijenim“ privredama Evrope i Severne Amerike. Međutim, malo je poznato da postoji poseban istočnoazijski oblik vlasti. Opšteprihvaćen stav je da modernizacija znači ozapadnjivanje. Jezikom politike, to znači da je industrijski kapitalizam uvek praćen liberalnom demokratijom. Oni koji podržavaju ovaj stav navode kao primer uspeh japanskog ustava iz 1946, koji su SAD odlazeći zaveštale, kao i uvođenje višestranačkih izbora osamdesetih i devedesetih godina u zemljama kao što su Tajland, Južna Koreja i Tajvan. Pa ipak, ovakvo tumačenje ne uzima u obzir stepen u kom se poliarhije u Aziji razlikuju od onih na Zapadu. Što je najvažnije, ono zanemaruje razlike između kultura koje su pod uticajem konfučijanskih ideja i vrednosti, i onih koje je oblikovao liberalni individualizam. To je dovelo do nastanka ideje da

---

Pojam

Konfučijanstvo

Konfučijanstvo je etički sistem koji su sastavili Konfučije (551–479. pre n.e.) i njegovi učenici, i izložili, pre svega, u *Knjizi odlomaka*. Konfučijanska misao bavila se temama dvojnosti ljudskih odnosa i negovanjem sopstvenog duha. Stavljanje naglaska na pojam *ren* (čovokoljublje ili ljubav) obično je tumačeno kao podrška tradicionalnim idejama i vrednostima, posebno posvećenosti roditeljima, poštovanju, odanosti i učtivosti. Značenje pojma *junzi* (osoba puna vrlina) ukazuje na sposobnost za razvoj čoveka i mogućnost dostizanja savršenstva, pogotovo kroz obrazovanje. Konfučijanstvo je, sa taoizmom i budizmom, jedan od tri najveća kineska filozofska sistema, iako mnogi ideje konfučijanstva poistovećuju sa samom kineskom civilizacijom.

Pojam

Teokratija

Teokratija (doslovno „Božja vlada-vina“) jeste načelo po kome verske vlasti imaju prednost nad političkom vlašću. Samim tim, teokratija je režim u kome se položaj u vlasti određuje na osnovu položaja koji ta osoba zauzima u verskoj hijerarhiji. Ovo je u suprotnosti sa sekularnom državom, u kojoj su politički i verski položaji strogo odvojeni. Teokratska vlast je neliberalna u dva smisla. Prvo, narušava razliku između sfere privatnog i javnog, time što prihvata verska načela i nalaže da se prema njima vodi i lični i politički život. Drugo, pruža političkoj vlasti potencijalno neograničenu moć, jer u ovoj vrsti režima svetovna vlast proizlazi iz duhovne mudrosti, te se ne može zasnivati na pristanku naroda, niti na odgovarajućim način ograničiti ustavom.

---

komunističke vlasti. Pod dva, postoji velika podrška „jakim“ vladama. Obično se jake „vladajuće“ stranke tolerišu, a država je opštepoštovana. Iako zbog niskih poreza i srazmerno male javne potrošnje (uglavnom ispod trideset odsto BDP) nema prostora za zapadni model države blagostanja, ipak postoji opšta saglasnost da država „u ulozi oca“ treba da donosi odluke o privatnim i javnim ustanovama i osmišljava strategije za nacionalni razvoj. Pod tri, ovu osobinu prati zajednička priroda naroda da slede vođe zbog konfučijanskog naglašavanja odanosti, disci-

---

Azijske vrednosti: vrednosti koje navodno odražavaju istoriju, kulturu i veru azijskih društava; među njima su društveni sklad, poštovanje autoriteta i verovanje u porodicu.

---

postoji poseban sistem **azij-skih vrednosti** koje se razlikuju od zapadnih.

Istočnoazijski režimi obično imaju slične odlike. Pod jedan, više su usmereni na privredne nego na političke ciljeve. Oni su prevashodno zainteresovani da podstaknu rast i obezbede obilje, a ne da uvećaju slobode pojedinca u zapadnom značenju građanskih sloboda. Suštinski, ova briga za postizanje praktičnih ciljeva jasno se vidi u „tigar“ ekonomijama Istočne i Jugoistočne Azije (Južna Koreja, Tajvan, Hong Kong, Singapur i Malezija), ali se prepoznaje i u stvaranju rastuće tržišne privrede u Kini od kraja sedamdesetih godina, uprkos tome što je tamo preživio monopol

pline i dužnosti. Sa zapadne tačke gledišta, ovo opterećuje istočnoazijske režime prikrivenim, a ponekad i otvorenim autoritarizmom. Na kraju, veliki značaj daje se zajednici i društvenom jedinstvu, koje je oličeno u središnjoj ulozi koju ima porodica. Iz toga proizlazi stavljanje naglasaka na ono što Japanci zovu „grupno mišljenje“, a što obično ograničava mogućnost da se usvoje ideje kao što su individualizam i ljudska prava, bar onako kako su shvaćeni na Zapadu.

I istočnoazijski režimi se među sobom razlikuju. Ovo jednim delom proističe iz kulturoloških razlika između zemalja koje su najvećim delom kineske, kao što su Tajvan, Hong Kong i Kina, i Japana i etnički mešoviti država, kao što su Singapur i Malezija. Na primer, planovi da se učenje konfučijanstva uvede u škole u Singapuru napušteni su iz straha da se ne uvredi malajsko i indijsko stanovništvo. Slično tome, razvoj Malezije se zasnivao na planskom pokušaju da se smanji uticaj Kineza i naglasi muslimanski karakter malajske kulture. Osim toga, iako je prihvatanje kapitalizma prikrilo razlike između Kine i drugih istočnoazijskih režima, ono ih, naravno, nije sasvim izbrisalo. To se, na primer, ogleda u oštroj suprotnosti između „tržišnog staljinizma“ koji prevladava u Kini, i ukorenjene i uspešne izborne demokratije u Japanu. Povrh toga, dok su drugi istočnoazijski režimi sada industrijalizovani i sve urbanizovaniji, Kina je i dalje pretežno poljoprivredna zemlja. U izvesnoj meri to je objašnjenje za različite oblike privrednog razvoja. U Japanu i „tigar“ ekonomijama, kao što su u Tajvanu i Singapuru, rast se sada najvećim delom zasniva na uvođenju tehnoloških novina, s naglaskom na obrazovanju i obuci, dok se u nekim stvarima Kina i dalje oslanja na svoje ogromno seosko stanovništvo da bi obezbedila jeftinu i brojnu radnu snagu.

Uspon islama kao političke snage imao je ozbiljan uticaj na politiku Severne Afrike, Bliskog istoka i delova Azije. U nekim slučajevima, militantne islamske grupe su se suprotstavile postojećim režimima, često se zalažući za interese gradske sirotinje razočarane marksizmom-lenjinizmom posle 1970. godine. Međutim, u drugim slučajevima, režimi su podizani ili obnavljeni na islamskim osnovama. Od svog nastanka 1932, Saudijska Arabija bila je islamska država. Revolucija u Iranu 1979. dovela je do uspostavljanja islamske republike pod ajatolahom Ho-

meinijem (1900–1989), što je primer za kojim su kasnije pošli Sudan i Pakistan. U zemljama kao što je Gadafijeva Libija, u političku praksu je pretočeno više samosvojnih i osporavanih tumačenja islama.

Međutim, islam nije, niti je ikad bio, samo religija. To je pre način života koji daje obrasce političkog i privrednog ponašanja, kako za pojedince, tako i za narode. „Put islama“ zasniva se na učenju proroka Muhameda (570–632 pre n.e.) obznanjenom u Kuranu, koje poštuju svi muslimani kao objavljenu reč Božju, i sunama, odnosno „utabanom putu“, tradicionalnim običajima koji su, kako smatraju pobožni muslimani, zasnovani na ži-

votu samog proroka. Zbog toga postoji težnja političkog islama da stvori teokratiju u kojoj bi politički i drugi poslovi bili zasnovani na „višem“ verskom načelu. Ali, politički islam je poprimio veoma različite oblike, od krajnosti fundamentalizma do krajnosti pluralizma.

Fundamentalistički oblik islama najčešće se dovodi u vezu sa Iranom. Do svoje smrti 1989, Homeini je bio na čelu sistema institucionalizovane svestene vlasti, delajući preko Revolucionarnog islamskog saveta, državnog tela sastavljenog od petnaest visokih sveštenika. Iako je u vidu Islamske savetodavne skupštine ustanovljen parlament koji narod bira, sve zakonske akte odobrava Savet za zaštitu ustava, čija je svrha da obezbedi saglasnost zakona sa načelima islama. Iako je 1990, pod Hašemijem Rafsandžanijem, usvojen pragmatičniji i ne tako ideološki pristup, u Iranu se šerijatsko pravo i dalje strogo sprovodi i kao zakonski i kao moralni pravilnik. Snage revolucionarnog fundamentalizma su se ponovo nametnule u obliku talibanskog režima u Avganistanu, između 1997. i 2001. godine, koji je odlikovalo nametanje strogih teokratskih pravila i zabrana učestvovanja žena u obrazovanju, privredi i javnom životu u celini. Fundamentalizam (videti str. 124) podjednako je uticajan i u Saudijskoj Arabiji, gde ima slične apsolutističke odlike, iako se priroda suštinski konzervativnog sunitskog režima u Saudijskoj Arabiji vidno razlikuje od revolucionarnog populizma (videti str. 652) šiita u Iranu.

Sami muslimani često su se protivili određivanju bilo kog islamskog režima kao „fundamentalističkog“, jer takva podela potvrđuje davno utemeljene predrasude Zapada o „egzotičnom“ ili „represivnom“ Istoku. Malezija je dokaz da islam može da postoji uporedo s nekim oblikom političkog pluralizma. Iako je islam u ovoj zemlji zvanična veroispovest, s vrhovnim vladarom koji je i verski vođa i šef

---

Šerijatsko pravo: islamsko pravo za koje se smatra da je zasnovano na božanskom otkrovenju, a proizašlo je iz Kurana, Hadisa (Muhamedovih izreka) i drugih izvora.

Pojam

Autoritarizam

Autoritarizam je verovanje, ili praksa vladavine „odozgo“, u kojoj se vlada bez obzira na saglasnost naroda. Autoritarizam se po tome razlikuje od autoriteta. Autoritet počiva na legitimnosti (videti str. 401), pa u tom smislu dolazi „odozdo“. Samim tim, autoritarni režimi stavljaju pravo na vlast ispred prava pojedinca na slobodu. Međutim, obično se pravi razlika između autoritarizma i totalitarizma. Vladavina „odozgo“, koja se dovodi u vezu sa monarhijskim apsolutizmom, tradicionalnim diktaturama i većinom oblika vojne vlasti, ima za cilj gušenje opozicije i političkih sloboda, a ne radikalizam kao što je ukidanje razlike između države i građanskog društva. Iz tog razloga, autoritarni režimi mogu da tolerišu veliki stepen privrednih, verskih i drugih sloboda.

države, zahvaljujući prevlasti Ujedinjene malajske narodne organizacije (UMNO), predvođene premijerom dr Mahatrom, u okviru višestranačkog sistema deluje oblik „usmerene“ demokratije. Od 1981. Mahatirova vlada sledila je promalajsku politiku, blisku islamu, otvoreno povezanu s japanskim uzorom privrednog razvoja. Počev od 1988, autoritarne sklonosti su se ponovo pojavile, kad je u suštini ukinuta nezavisnost sudske vlasti, posle čega je usledio talas političkih hapšenja i nametanje cenzure štampe.

Vojni režimi

Dok većinu režima odlikuje sadejstvo političkih, privrednih, kulturoloških i ideoloških činilaca, neki režimi opstaju pre svega zahvaljujući vojnoj moći i sistematskoj represiji. U tom smislu, vojni režimi pripadaju široj kategoriji autoritarnih sistema. Vojni autoritarni režimi bili su najčešći u Latinskoj Americi, Africi, Jugoistočnoj Aziji i na Bliskom istoku, ali su posle 1945. nastajali i u Španiji, Portugalu i Grčkoj. Glavna odlika vojnog režima je ta što se vodeći položaji u vladi određuju na osnovu mesta u vojnom lancu komandovanja. Uobičajena politička i ustavna rešenja se uglavnom ukidaju, a ustanove preko kojih se može izraziti protivljenje, kao što su izabrane skupštine i slobodna štampa, ili su oslabljene ili ukinute.

Iako su svi oblici vojne vlasti veoma represivni, postoji nekoliko vrsta vojnih režima. U nekim vojnim režimima oružane snage preuzimaju neposrednu kontrolu vlasti. U svom klasičnom obliku, to je vojna **hunta**, koja se najčešće javlja u Južnoj Americi. Ona deluje kao oblik kolektivne vojne vlasti, čije je središte u vrhovnoj komandi, sačinjenoj od oficira koji obično

---

Hunta: doslovno, veće; klika (najčešće vojna) koja zauzima vlast revolucijom ili državnim udarom.

---

predstavljaju tri roda vojske: kopnenu, mornaricu i vazduhoplovstvo. Vojne hunte obično odlikuje suparništvo službi i vodećih ličnosti, zbog čega vlast prilično često prelazi iz ruke u ruku.

Drugi oblik vojnog režima je diktatura jednog čoveka iza koga stoji vojska (videti str. 701). U ovim slučajevima pojedinac stiče vodeći položaj u okviru hunte ili režima često zahvaljujući kultu ličnosti (videti str. 647) osmišljenom tako da proizvede harizmatsku vlast. Primeri za to su pukovnik Papadopoulos u Grčkoj, između 1974. i 1980. godine, general Pinoče u Čileu, posle puča 1973, i general Abača u Nigeriji, između 1993. i 1998. Još jedan oblik vojnog režima je onaj u kome je odanost oružanih snaga odlučujući činilac koji održava sistem, dok se vojne vođe zadovoljavaju time da „vuku konce“ iz pozadine. Ovo se, na primer, dogodilo u Brazilu posle 1945, kad se vojska uglavnom složila sa tim da bi legitimitet režima bio osnažen za državanjem podele na političke i vojne položaje. Međutim, takva podela mogla bi da podstakne ustavnu i predstavničku politiku i smanji obim neposrednog mešanja vojske, čime bi se vremenom ohrabrile težnje za poliarhijom. Odlikama vojnih režima više ćemo se baviti u Osamnaestom poglavlju.

Kratak pregled

- Vlast je svaki mehanizam kojim se održava poredak, čije su glavne odlike sposobnost donošenja odluka koje se odnose na veći broj ljudi i njihovog sprovođenja. S druge strane, politički sistem, ili režim, podrazumeva ne samo mehanizme vlasti i državne institucije već i strukture i procese preko kojih oni uzajamno deluju s društvom u celini.

- Klasifikacija političkih sistema ima dva cilja. Pod jedan, pomaže razumevanju tako što omogućava da se napravi poređenje i istaknu sličnosti i razlike u inače bezličnom skupu činjenica. Drugo, olakšava nam da napravimo procenu delotvornosti ili uspeha različitih političkih sistema.
- Režimi su klasifikovani po različitim osnovama. Kod „klasičnih“ tipologija, koje potiču od Aristotela, usredsređivalo se na ustavna rešenja i strukture institucija, dok su u pristupu zasnovanom na „tri sveta“ isticane materijalne i ideološke razlike između sistema kapitalističkog „prvog sveta“, komunističkog „drugog sveta“, i „trećeg sveta“ u razvoju.
- Pad komunizma i napredak demokratizacije umnogome nam je otežao da prepoznamo političke obrise savremenog sveta, čineći uobičajene klasifikacije prevaziđenim. Pa ipak, i dalje je moguće razlikovati režime na osnovu toga kako se njihove političke, privredne i kulturološke odlike međusobno povezuju u praksi, bez obzira na to što su sve klasifikacije privremene.
- Posle pobeđe zapadne liberalne demokratije, teoretičari „kraja istorije“ objavili su da je istorija okončana ili da joj je suđeno da se okonča. I zaista, najčešći oblik vladavine u savremenom svetu je neki oblik demokratije. Međutim, ima dokaza da su režimi postali i složeniji i raznovrsniji. Značajne razlike mogu se uočiti između zapadnih poliarhija, novih demokratija, istočnoazijskih režima, islamskih režima i vojnih režima.

Pitanja za raspravu

- Da li Aristotelova politička klasifikacija ima ikakav značaj za savremeni svet?

- Da li i dalje postoji takozvani „treći svet“?
- U kojoj meri su postkomunistički režimi raskrstili sa svojom komunističkom prošlošću?
- Zašto se liberalno-demokratski poredak pokazao tako plodotvornim i uspešnim?
- Koliko su zapadne poliarhije demokratske?
- Da li konfučijanstvo i islam predstavljaju moguću zamenu za zapadni liberalizam kao osnovu savremenog režima?

Preporučena literatura

- Brooker, P., *Non-Democratic Regimes; Theory, Government and Politics* (Basingstoke: Macmillan, and New York: St Martin's Press). Koristan i iscrpan pregled različitih nedemokratskih režima.
- Calvocoressi, P., *World Politics 1945–2000*, (8th ed.) (London and New York: Longman, 2001). Promišljen i razumljiv prikaz političkih dešavanja posle 1945. godine.
- Hadenius, A., (ed.) *Democracy's Victory and Crisis*, (New York and Cambridge: Cambridge University Press, 1997). Odlično štivo u kome se proučava svetski preporod demokratije i razmatra njegov značaj.
- Hague, R. and M. Harrop, *Comparative Government and Politics: An Introduction*, (5th ed.), (Basingstoke: Palgrave, 2001), [US ed.: *Political Science: A Comparative Introduction*, (3rd ed.) (New York: Palgrave)]. Temeljan i podsticajan uvod u komparativnu politiku, sa istinski međunarodnim pristupom.
- Lijphart, A., *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty Six Countries* (New Haven, CT: Yale University Press, 1999). Ažurirana verzija klasičnog i veoma uticajnog pokušaja da se napravi razlika među oblicima demokratske vlasti.